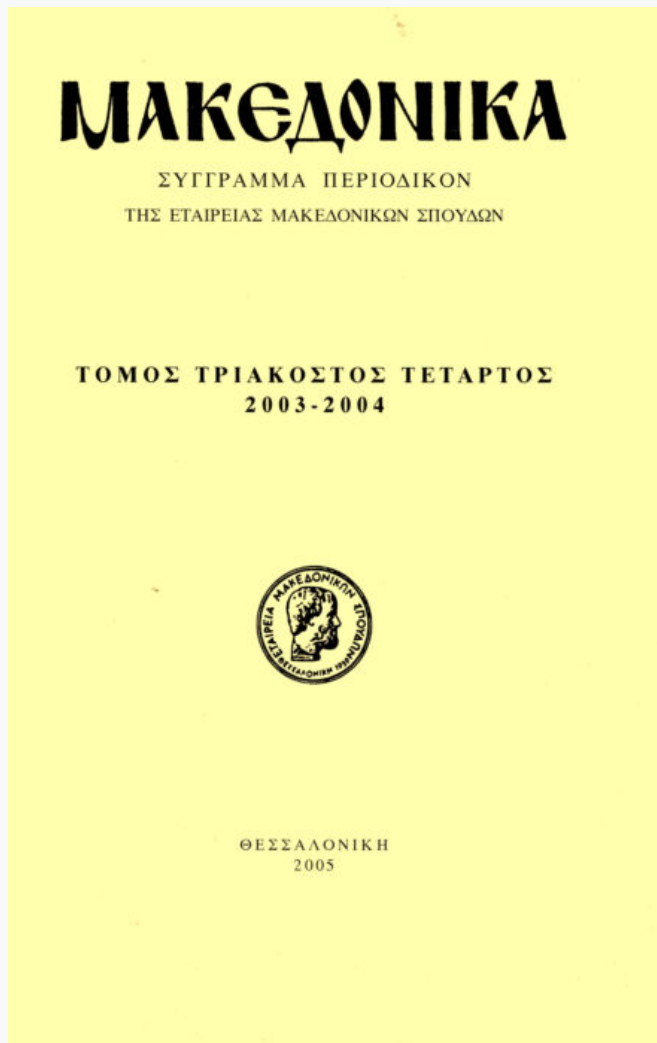

Μακεδονικά

Τόμ. 34, Αρ. 1 (2004)

Το βυζαντινό παρεκκλήσι του αγίου Βλασίου στη
Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους

Πασχάλης Ανδρούδης

doi: [10.12681/makedonika.867](https://doi.org/10.12681/makedonika.867)

Copyright © 2014, Πασχάλης Ανδρούδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδρούδης Π. (2004). Το βυζαντινό παρεκκλήσι του αγίου Βλασίου στη Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους. *Μακεδονικά*, 34(1), 15–33. <https://doi.org/10.12681/makedonika.867>

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ ΣΤΗ ΜΕΓΙΣΤΗ ΛΑΥΡΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Το εξωμοναστικό παρεκκλήσι της Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους που τιμάται στη μνήμη του αγίου Βλασίου (ιερομόρτυρος και επισκόπου Λαοδικείας) βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της (εικ. 1-2). Σήμερα είναι αθέατο από τη μονή, καθώς περιβάλλεται από πυκνή βλάστηση¹. Βρίσκεται σε αρκετό υψόμετρο, απέχοντας 20' από τον κύριο όγκο του μοναστικού συγκροτήματος². Στον περιβάλλοντα χώρο του ναού διακρίνονται ξερολιθιές και κάποιοι λιθωσσωροί. Τίποτε όμως δεν είναι δυνατό να διαγνωστεί για τον χώρο χωρίς να προηγηθεί μια ανασκαφή. Στις γραμμές που ακολουθούν θα παρουσιάσουμε τα όσα αφορούν στο ναύδριο, προτείνοντας ταυτόχρονα και μια χρονολόγησή του³.

Στη μορφή που σώζεται σήμερα ο Άγιος Βλάσιος είναι ένας μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός χωρίς νάρθηκα (εικ. 3). Το παρεκκλήσι δεν είναι εντελώς άγνωστο στην επιστημονική έρευνα. Ο πρώτος ερευνητής που διατύπωσε μια υπόθεση σχετικά με την ίδρυσή του, χωρίς όμως να παρουσιάσει στοιχεία για την αρχιτεκτονική και τις τοιχογραφίες του, υπήρξε ο Α. Παπαζώτος⁴. Ο πλούσιος τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού δημοσιεύτηκε πρόσφατα από τον καθηγητή Ε. Τσιγαρίδα⁵.

Το παρεκκλήσι του Αγίου Βλασίου είναι σε κάτοψη σχεδόν ορθογώνιο. Έχει εξωτερικές διαστάσεις 6,90 (βόρεια και νότια πλευρά) × 4,90 μ. περίπου

1. Η ενασχόλησή μου με το θέμα ξεκίνησε το 1991, όταν για πρώτη φορά επισκέφθηκα τον ναό, με σκοπό την αποτύπωση του εικονογραφικού προγράμματός του για λογαριασμό του προϊστάμενου της 10ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ευθ. Τσιγαρίδα. Από τη θέση αυτή επιθυμώ να τον ευχαριστήσω για την παραχώρηση της αδείας μελέτης του παρεκκλησίου. Ευχαριστίες οφείλω επίσης στον αείμνηστο ηγούμενο της Μεγ. Λαύρας αρχιμανδρίτη Φίλιππο για την παραχώρηση της αδείας μελέτης του ναού και στον ακάματο γέροντα της μονής πατ. Ζαχαρία για τη βοήθειά του.

2. Η πρόσβαση στον ναό γίνεται σήμερα με δυσχέρεια, καθώς το μονοπάτι που οδηγεί σε αυτόν και διέρχεται πίσω από το υδραγωγείο έχει καταστραφεί τοπικά από τα έργα ανοικοδόμησης και διάνοιξης δρόμων στα Δ της μονής.

3. Το θέμα παρουσιάστηκε ως ανακοίνωση στα πλαίσια του ΚΒ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη, 25-27 Μαΐου 2001) με τον τίτλο *Οι ναοί των Αγίων Αναργύρων και Αγίου Βλασίου στη Μεγίστη Λαύρα Αγίου Όρους*.

4. Α. Παπαζώτος, «Ο Ιγνάτιος Καλόθετος, ιδρυτής του Αγίου Βλασίου στη Μεγίστη Λαύρα», *Μακεδονικά* 19 (1979) 426-429 (στο εξής: «Ιγνάτιος Καλόθετος»).

5. Βλ. Ε. Τσιγαρίδας, «Οι τοιχογραφίες του Αγίου Βλασίου της Μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 93-119.

(στην ανατολική πλευρά)⁶ και καλύπτεται με μια ψηλή ημικυλινδρική καμάρα (4,28 μ.). Κτίστηκε εξολοκλήρου με μικρούς και μεσαίους μεγέθους γκριζο-πράσινους σχιστόλιθους της περιοχής και λευκό ασβεστοκονίαμα που δεν περιέχει κεραμιδότριμμα.

Μια κτιστή λίθινη κλίμακα, μήκους 2,50 μ. και πλάτους 1,15 μ., σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του ναού οδηγεί στην είσοδό του, η οποία εγγράφεται εντός ενός αψιδώματος κοντά στη βορειοδυτική γωνία (εικ. 3-4). Η είσοδος έχει χαμηλό σχετικά ύψος, ενώ στο ίδιο αψίδωμα, ακριβώς δίπλα της, προς τα Δ, διαμορφώνεται ένα ορθογώνιο κογχάριο⁷. Η εσωτερική στάθμη του ναού βρίσκεται κατά 10 εκ. χαμηλότερα από την αντίστοιχη στο εξωτερικό της εισόδου.

Η βόρεια που είναι και η κύρια όψη του ναού (εικ. 4) διαρθρώνεται παλαιότερα με δύο αβαθή τυφλά αψιδώματα βάθους 20 περίπου εκ. Δύο ακόμη αψιδώματα (ύψους 1,78 μ.), σε αντιστοιχία με τα προηγούμενα, διαμορφώνονται στην εξωτερική πλευρά του νότιου τοίχου. Τα τόξα των αψιδωμάτων κτίστηκαν με μικρούς σχιστόλιθους (μήκους 30 περίπου εκ.) αντί πλίνθων. Τα ανατολικά αψιδώματα του βόρειου και του νότιου τοίχου σφραγίστηκαν σε μια μεταγενέστερη εποχή. Τα δυτικά αψιδώματα έχουν το ίδιο άνοιγμα (1,70 μ.) και το ίδιο περίπου ύψος (1,80 μ.). Στα ανατολικότερα αψιδώματα των δύο παραπάνω τοίχων διανοίχτηκαν μονόλοβα τοξωτά παράθυρα ύψους 1,15 μ., με τόξα από βήσαλα, τοποθετημένα με μέτωπο τη στενή τους πλευρά. Το βορειότερο παράθυρο (συνολικού ύψους 1,32 μ.) έχει διπλό τόξο.

Η διαμόρφωση των παραθύρων έγινε παράλληλα με τον εντοιχισμό των αψιδωμάτων. Το κτίσμα παρουσιάζει μια εικόνα ένδειας, που επιτείνεται από τη δυτική του όψη που είναι τυφλή.

Τον ναό καλύπτει μια δίδρυκτη στέγη με σχιστόπλακα, με ύψος δυσανάλογο ως προς τις διαστάσεις του κτίσματος. Ιδιαίτερα ασυνήθιστο είναι και το ψηλό (50 εκ.) λίθινο γείσο της στέγης, που εξέχει κατά 15 περίπου εκ. από τον βόρειο και τον νότιο τοίχο (εικ. 5). Γείσο ανάλογης μορφής, με βαθμιδωτή όμως διάταξη, παρουσιάζει και η στέγη ενός άλλου εξωμοναστικού καθιδρύματος της Μεγίστης Λαύρας, του παρεκκλησίου των Αγίων Αναργύρων⁸. Στην κατασκευή του γείσου του ναού του Αγίου Βλασίου ενσωματώθηκαν και ξύλινοι σύνδεσμοι, ίχνη των οποίων διακρίνονται ακόμη στη δυτική πλευρά της βορειοδυτικής γωνίας (εικ. 5).

Στο εξωτερικό του ανατολικού τοίχου του παρεκκλησίου προβάλλει μια

6. Η δυτική πλευρά έχει μήκος 4,82 μ.

7. Το κογχάριο αυτό έχει μήκος 32, βάθος 20 και ύψος 30 εκ.

8. Για το παρεκκλήσι αυτό βλ. Ι. Ταβιάζης, «Το εξωκλήσι των Αγ. Αναργύρων στη Μονή Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους», XVI Internationaler Byzantinistenkongress (Wien, 4-9 Oktober 1981), *Akten II/6, JÖB 32/6*, Wien 1982, σσ. 251-262, εικ. 1-12.

μόνο αψίδα ιερού, σε κάτοψη χορδής τόξου. Η αψίδα αυτή είναι κρεμάμενη (εξέχει κατά 30 εκ. από την παρειά) και η έδρασή της στον τοίχο γίνεται με μεγάλους γκριζοπράσινους λίθους (εικ. 6). Η οικοδομική αυτή λύση που ξενίζει είναι σπάνια για τα δεδομένα του Αγίου Όρους. Το γείσο της κόγχης σχηματίζουν μεγάλοι γωνιασμένοι λίθοι.

Μια κεφαλαιογράμματη κτητορική επιγραφή χαραγμένη σε ορθογώνια πλάκα 40x40 εκ. από κόκκινο μάρμαρο που εντοιχίστηκε στο φραγμένο ανατολικό αψίδωμα του βορείου τοίχου του ναού (εικ. 7) αναφέρει:

ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ Ο / ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΟΣ ΒΛΑΣΙΟΥ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ ΕΜΟΥ / ΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΙΩ/ΑΚΕΙΜ ΚΑΘΑ ΕΤΟΣ Ζ ΛΖ (= 1529).

Όπως μαρτυρεί λοιπόν η επιγραφή, ο ναός του Αγίου Βλασίου ανακαινίστηκε εκ βάθρων το 1529, με δαπάνες του ιερομονάχου Ιωακείμ, για τον οποίο δεν διαθέτουμε κάποια άλλη πληροφορία. Βέβαια η έκφραση *ανακαινίσθη εκ βάθρων* φαίνεται να είναι υπερβολική, υπερτονίζοντας το έργο της «αποκατάστασης» του ναού που ανέλαβε ο Ιωακείμ, καθώς οι επεμβάσεις δεν είναι εκτεταμένης κλίμακας. Η θέση της επιγραφής φαίνεται ότι είναι η αρχική.

Στο πάχος του ανατολικού τοίχου του ναού (εικ. 3, 9) ανοίγονται τρεις κόγχες, με τις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού να είναι κατά τι χαμηλότερες από την κεντρική και ισούψείς (1 μ.). Οι δύο από τις κόγχες αυτές (κόγχη του Ιερού και της Πρόθεσης) έχουν μικρά ορθογώνια φωτιστικά παράθυρα ύψους 45 και 42 εκ. αντίστοιχα. Επάνω από την κεντρική κόγχη διαμορφώθηκε εξαοχής και ένα άλλο μικρό φωτιστικό παράθυρο ύψους 50 εκ. περίπου. Το παράθυρο αυτό φράχθηκε πρόχειρα σε μεταγενέστερη εποχή. Είναι φανερό ότι τα τρία αρχικά μικρά παράθυρα του ανατολικού τοίχου δεν αρκούσαν για τον επαρκή φωτισμό στο εσωτερικό του ναού. Για τον λόγο αυτό φαίνεται ότι έγινε με την ευκαιρία της ανακαινίσεως του ναού στα 1529 η διάνοιξη των παραθύρων στον βόρειο και τον νότιο τοίχο.

Στον βόρειο τοίχο του Ιερού Βήματος (εικ. 3) ανοίγεται μια ορθογώνια κόγχη βάθους 25 εκ. και σε αντιστοιχία με αυτήν, στον απέναντι τοίχο του Ιερού μια άλλη παρόμοια ορθογώνια κόγχη. Στον ίδιο τοίχο, λίγο πιο μπροστά από το τέμπλο και 10 εκ. κάτω από το μεταγενέστερο παράθυρο έχει διαμορφωθεί μια μικρή ορθογώνια κόγχη βάθους 36 εκ. Μια άλλη ορθογωνική κόγχη υπάρχει στον ίδιο τοίχο, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία. Πολύ κοντά της, στον δυτικό τοίχο σχηματίζεται μια ημικυκλική κόγχη με τοξωτή απόληξη και χαμηλή ποδιά (48 εκ.).

Το παρεκκλήσι είναι κατάγραφο με σημαντικές τοιχογραφίες που συνθέ-

τούν, ένα ολοκληρωμένο, με χρονική ενότητα εικονογραφικό πρόγραμμα⁹. Το σύνολο αυτό διατάσσεται σε δύο καθ' ύψος ζώνες στον κυρίως ναό και τρεις στο εσωτερικό του Ιερού Βήματος. Με βάση τεχνοτροπικά και καλλιτεχνικά κριτήρια, ο Ε. Τσιγαρίδας απέδωσε το εικονογραφικό πρόγραμμα του Αγίου Βλασίου στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα¹⁰ (εικ. 11-14). Κάτω από το στρώμα των τοιχογραφιών δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός άλλου προγενέστερου. Είναι εύκολα αντιληπτό ότι οι επεμβάσεις του 1529 είχαν ως αποτέλεσμα και τη μερική καταστροφή των τοιχογραφιών στον βόρειο και τον νότιο τοίχο, που προκλήθηκαν από τη διάνοιξη των παραθύρων.

Από τις τοιχογραφίες ξεχωρίζει ιδιαίτερα αυτή στην κάτω ζώνη του δυτικού τοίχου, με την παράσταση του αδιάγνωστου μοναχού και κήτορα που προσφέρει το ομοίωμα του ναού στον άγιο Βλάσιο (εικ. 12). Ανάμεσα στον μοναχό και τον άγιο διακρίνονται αμυδρά και τα ίχνη μιας κεφαλαιογράμματος επιγραφής σε δώδεκα στίχους. Δυστυχώς τα χρώματα των γραμμάτων έχουν απωλεσθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους και η ανάγνωση της επιγραφής είναι πλέον αδύνατη. Η επιγραφή αυτή θα πρέπει να αναφερόταν κατά κύριο λόγο στον κήτορα του ναού και δευτερευόντως στον άγιο Βλάσιο.

Στο προσφερόμενο στον άγιο ομοίωμα- πρόπλασμα (εικ. 12), το παρεκκλήσι μας εικονίζεται με τη μορφή που θα πρέπει να παρουσίαζε πριν από τις εργασίες ανακαίνισης του 1529. Συγκεκριμένα η βόρεια όψη αρθρώνεται με δύο μεγάλα ισούψη τυφλά αψιδώματα. Από αυτά το ανατολικό δεν εμφανίζεται τοιχισμένο. Όλα τα παραπάνω δεδομένα μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι οι τοιχογραφίες είναι προγενέστερες της ανακαίνισης που έλαβε χώρα το 1529, άποψη που υποστήριξε άλλωστε και ο Ευθ. Τσιγαρίδας¹¹.

Από τις υπόλοιπες παραστάσεις του εικονογραφικού προγράμματος του παρεκκλησίου μας ξεχωρίζουν αυτή της Παναγίας Βρεφοκρατούσας και ενός αδιάγνωστου μοναχού που εικονίζεται ολόσωμος στην κόγχη του δυτικού τοίχου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και το σχέδιο με κίτρινη ώχρα ενός ερημίτη (σε προτομή) με έντονα ψυχογραφικά χαρακτηριστικά προσώπου, σε κογχάριο του νότιου τοίχου κοντά στη νοτιοδυτική γωνία. Από τις μεμονωμένες μορφές των αγίων ξεχωρίζουν οι άγιοι Θεόδωροι Τήρων και Στρατηλάτης στη βορειοδυτική γωνία, ο άγιος Γεώργιος στον βόρειο τοίχο (εικ. 13), διάκονοι σε κόγχη στη νοτιοανατολική γωνία του νοτίου τοίχου του ιερού (εικ. 14), ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης και ο άγιος Ονούφριος στον νότιο τοίχο¹².

Ο Αθ. Παπαζώτος υπέθεσε ότι κήτορας του παρεκκλησίου θα πρέπει να ήταν ο ιερομόναχος Ιγνάτιος Καλόθετος, ανάμεσα στα 1315 και 1330, διά-

9. Τσιγαρίδας, *ό.π.*, σσ. 93-119.

10. *Ο.π.*, σσ. 99-105.

11. *Ο.π.*, σσ. 93-94 σημ. 3.

12. *Ο.π.*

στημα κατά το οποίο διέμενε στον Άθω¹³. Την υπόθεσή του στήριξε σε μια μεταγενέστερη σημείωση του 1790 επάνω σε χρυσόβουλλο του Φεβρουαρίου του 1314 του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου που φυλάσσεται στο αρχείο της Μεγίστης Λαύρας. Με το έγγραφο αυτό ο Ανδρόνικος δώρισε στον Ιγνάτιο Καλόθετο το μονύδριο του Σωτήρος Χριστού στη Βέροια¹⁴. Σύμφωνα με το κείμενο, ο ιερομόναχος θα είχε και τη δυνατότητα να διαμένει ο ίδιος στον Άθω για να βρῖσκει περισσότερη ησυχία και να εγκαταστήσει στο μονύδριο της Βέροιας τον πατέρα του Ανδρέα Καλόθετο¹⁵. Στην σημείωση του 1790 που έγραψε ο χαρτουλάριος Κύριλλος Λαυριώτης, αναφέρονται τα εξής: *Ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος χαρίζει εἰς Ἰγνάτιον Καλόθετον τὸ ἐν τῇ Βεροῖα μονύδριον οὗτος ὁ Καλόθετος ἦλθε ἐδῶ καὶ ἡσύχασεν καὶ ἔκτισε τὸν Ἅγιον Βλάσιον ἐκεῖ εἶναι ὁ ἴδιος ἐξωγραφισμένος. Ἀπὸ τότε ἕως τώρα τὸ παρὸν (το έγγραφο) εἶναι χρόνων 476*¹⁶. Η σημείωση μαρτυρεῖ λοιπόν, χωρίς να αναφέρει την πηγή από όπου άντλησε αυτή την πληροφορία, ότι ο ναός του Αγίου Βλασίου της Μεγ. Λαύρας κτίστηκε το 1324.

Αν η πληροφορία αυτή δεν αναφέρεται στον γνωστό ναό του Αγίου Βλασίου στην πόλη της Βέροιας, η απεικόνιση του Καλόθετου που αναφέρει η σημείωση θα πρέπει να έγινε σε έναν χρόνο πολύ μεταγενέστερο της ανεγέρσεως του ναυδρίου του Αγίου Βλασίου της Μεγ. Λαύρας, με σκοπό να τιμηθεί η μνήμη του ως κτήτορα¹⁷. Γνωρίζουμε λοιπόν ότι ο Ιγνάτιος Καλόθετος βρισκόταν στα 1330 στην περιοχή Σερρών και από το 1337 τοποθετήθηκε από τον πατριάρχη Ιωάννη Δ΄ Καλέκα στη θέση του ηγουμένου της Μονής Σωσθενίου στην Κωνσταντινούπολη. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω ιστορικά δεδομένα και το διάστημα της παραμονής του Ι. Καλόθετου στον Άθω (1315-1330), ο Α. Παπαζώτος υπέθεσε ότι το εξωμοναστικό παρεκκλήσι της Μεγ. Λαύρας που σήμερα τιμάται στον άγιο Βλάσιο οικοδομήθηκε κατά την περίοδο 1315-1330¹⁸. Σε αυτή την περίπτωση, στην παράσταση του δυτικού τοίχου του παρεκκλησίου του Αγίου Βλασίου, ο κτήτορας που προσφέρει το ομοίωμα του ναού στον άγιο Βλάσιο θα πρέπει να είναι ο ίδιος ο Ιγνάτιος Καλόθετος, που σύμφωνα με τη σημείωση του 1790: ... *ἐκεῖ εἶναι ὁ ἴδιος ζω-*

13. Παπαζώτος, «Ιγνάτιος Καλόθετος», *ό.π.*, σσ. 426-429.

14. Βλ. *Actes de Lavra II. De 1204 à 1328* (Archives de l' Athos VIII, έκδ. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachrysanthou), Παρίσι 1977, έγγραφο αρ. 103, σσ. 159-161.

15. Παπαζώτος, «Ιγνάτιος Καλόθετος», *ό.π.*, σσ. 426-429. Για τη σχέση του Ιγνατίου Καλόθετου με το μονύδριο του Σωτήρος Χριστού στη Βέροια βλ. Παπαζώτος, *ό.π.*, σσ. 426-429 και του ίδιου, *Η Βέροια και οι ναοί της (11ος-18ος αι.)*, Αθήνα 1994, σσ. 101-103, 172-174, 227-228 και 231.

16. Δίπλα στο εξωγραφισμένο έχει γραφεί αργότερα: Χίος (ο τόπος καταγωγής του Καλόθετου). Βλ. *Actes de Lavra II*, σ. 159 και *Album*, pl. CXXVII-CXXVIII.

17. Παπαζώτος, «Ιγνάτιος Καλόθετος», *ό.π.*, σσ. 428-429· Τσιγαρίδας, *ό.π.*, σ. 95, σημ. 6.

18. Παπαζώτος, «Ιγνάτιος Καλόθετος», *ό.π.*, σσ. 426-429.

γραφισμένος... Πιστεύουμε ότι η δυσανάγνωστη σήμερα επιγραφή σε δώδεκα στίχους που συνοδεύει την εντοίχια κτητορική παράσταση του δυτικού τοίχου του παρεκκλησίου του Αγίου Βλασίου δεν ήταν άγνωστη στον συντάκτη της σημείωσης του 1790. Η εν λόγω επιγραφή και το πιθανό περιεχόμενό της φαίνεται ότι δεν απασχόλησαν τον Παπαζώτο: ...Ο χαρτουλάριος Κύριλλος που γνώριζε κάποια στοιχεία σχετικά με την ίδρυση του ναού, αλλά και τον ίδιο το ναό, ήταν φυσικό να έβλεπε στο πρόσωπο του εικονιζόμενου κήτορα τον Ιγνάτιο Καλόθετο, αφού καμιά επιγραφή δεν καθόριζε την ταυτότητά του...¹⁹. Από τη θέση και λειτουργία της επιγραφής στην παράσταση του δυτικού τοίχου φαίνεται ότι αυτή δεν θα μπορούσε να αναφέρεται σε κάτι άλλο εκτός της προσφοράς του ομοιώματος του παρεκκλησίου στον άγιο Βλάσιο. Δεν μπορούμε λοιπόν να αποκλείσουμε την υπόθεση της μεταφοράς, με τρόπο συνοπτικό, του νοήματος της κτητορικής επιγραφής της παράστασης στη σημείωση του 1790. Αδιάγνωστος παραμένει και ο άγιος μοναχός που καταλαμβάνει εξολοκλήρου την κόγχη του δυτικού τοίχου του ναού κάτω από την παράσταση της Παναγίας Οδηγήτριας. Ο μοναχός εικονίζεται μετωπικά, ευλογώντας με το δεξί χέρι, ενώ με το άλλο κρατά ειλητήριο με δυσανάγνωστη επιγραφή σε έξι στίχους, από την οποία διατηρούνται ελάχιστα μόνο γράμματα²⁰.

Όσον αφορά στο παρεκκλήσι του Αγίου Βλασίου, άγνωστος παραμένει και ο λόγος της ίδρυσής του στη συγκεκριμένη τοποθεσία, όπως και ο αρχικός του προορισμός. Το αρκετά μεταγενέστερο χρονικά (1780) Προσκυνητάρι της Μεγίστης Λαύρας που συνέταξε ο Σάββας, προηγούμενος και Σκευοφύλακας της μονής, αναφέρει το ναό του Αγίου Βλασίου ως «ησυχαστήριο» με εκκλησία: ...αὐτὸς ὁ τόπος εἶναι ὁ πλέον ἀρμόδιος διὰ ἡσυχίαν. Αὐτοῦ τρέχει ἐκ τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, πηγὴ πολλοῦ ὕδατος ἀεννάου καὶ καθαρωτάτου..., χωρίς ωστόσο να παρέχει περισσότερες πληροφορίες για το ίδιο το κτίσμα²¹. Η λειτουργία του παρεκκλησίου ως ησυχαστηρίου (όπως αναφέρει και η σημείωση του 1790) φαίνεται ότι υπήρξε διαχρονική. Γύρω

19. Ο.π., σ. 429.

20. Τσιγαρίδας, ό.π., σχ. 1 (αφ. 31), σσ. 96-97.

21. Βλ. Προσκυνητάριον τῆς Βασιλικῆς καὶ Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Ἁγίας Λαύρας, Βενετία 1780, σ. 52. Το προσκυνητάρι αυτό αντιγράφει κατά το μεγαλύτερο μέρος του ένα προγενέστερο (1772) προσκυνητάρι που συντάχθηκε από τον Σκευοφύλακα της μονής Μακάριο Κυδωνέα Τριγώνη. Το προσκυνητάρι που εκδόθηκε στη Βενετία αναφέρει (σσ. 36-37) τον Άγιο Βλάσιο ως «κάθισμα με Εκκλησίαν ωραίαν». Δεν γνωρίζουμε την αρχική στάθμη του δαπέδου του ναού για να αξιολογήσουμε την παραπάνω πληροφορία, καθώς αυτό έχει καλυφθεί στα τέλη του 19ου αιώνα με ξύλινες σανίδες. Η σημερινή στάθμη του ξύλινου δαπέδου βρίσκεται κατά 20 εκ. χαμηλότερα από την υπερυψωμένη στάθμη της εισόδου στον ναό. Η πηγή που αναφέρει το Προσκυνητάριο του 1780 βρίσκεται ανατολικότερα του ναού και καλύπτεται με ένα χαμηλό πλινθόκτιστο θόλο. Στο μέτωπο της κρήνης έχει εντοιχιστεί μια μικρή ορθογώνια πλάκα που φέρει χαραγμένη επιγραφή του 1803: ΑΩΓ / ΜΑΤΘΑΙΟΥ / ΓΕΡΟΝΤΟΣ / ΚΡΗΤΙΚΟΥ.

από τον ναό του Αγίου Βλασίου θα υπήρξαν ασφαλώς και κάποιες υποτυπώδεις έστω εγκαταστάσεις κατοικίας, για τις οποίες γίνεται μνεία το 1772 και 1780²². Τα ερείπιά τους θα πρέπει να αναζητηθούν στους λιθοσωρούς στα Β και ΒΔ του ναού. Ο χρόνος ερήμωσης τους είναι άγνωστος²³.

Ασφαλέστερες όμως εκτιμήσεις για τη χρονολόγηση του παρεκκλησίου μπορούν να γίνουν ύστερα και συνεξέταση όλων των αρχαιολογικών δεδομένων και συνεκτίμησή τους με τις υποθέσεις που διατυπώθηκαν παραπάνω. Ένα *terminus post quem* για την ιστορία του ναού προτάθηκε από τον Ευθ. Τσιγαρίδα που απέδωσε τον αγιογραφικό διάκοσμο του παρεκκλησίου, με βάση τεχνολογικά και καλλιτεχνικά κριτήρια, στις αρχές του 15ου αιώνα.

Κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δομής των τοιχοποιιών του ναού, όπως η διαμορφωμένη σε προβολή και σε χορδή τόξου αφίδα του ιερού, θα μπορούσαν ίσως να αποτελέσουν στοιχεία για μια πιθανή χρονολόγηση του ναού στο πρώτο μισό του 14ου αιώνα. Αν και το στοιχείο αυτό δεν είναι απόλυτα καθοριστικό, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε την ομοιότητα της μορφής της αφίδας του ναού του Αγίου Βλασίου με την αντίστοιχη του ερειπωμένου παρεκκλησίου στον ανώτερο όροφο του πύργου της παλαιάς βυζαντινής Μονής του Καλέτζη, στην περιοχή της Μ. Βατοπεδίου (εικ. 15). Το παρεκκλήσι ανήκει στη δεύτερη οικοδομική φάση του πύργου, που αποδίδεται γύρω στα μέσα του 14ου αιώνα²⁴. Παρόμοια λύση διαμόρφωσης αφίδας σε πρόβολο επισημάναμε και στην αφίδα του ιερού του παρεκκλησίου του πύργου «του Τοιμισλή» στη νοτιοδυτική γωνία του οχυρωματικού περιβόλου της Μεγ. Λαύρας²⁵, στην αφίδα του παρεκκλησίου του πύργου του Αγίου Γεωργίου της Μ. Χελανδαρίου κ.α. Η ίδια λύση στήριξης της βάσης της κόγχης του ιερού εφαρμόστηκε και σε άλλες περιοχές εκτός του Άθω, όπως για παράδειγμα στην τρίπλευρη αφίδα του παρεκκλησίου του πύργου του Σέβρου

22. Βλ. παραπάνω σημ. 21.

23. Γνωρίζουμε ότι γύρω από τη Λαύρα του αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου υπήρχαν ακατάπητα με ναό, τα οποία κατοικούσαν τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Σε ένα από αυτά, του Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου, σώζεται ο ναός και ερείπια του κελλιού. Για την αρχιτεκτονική και τις τυπολογικές κατατάξεις των εξωμοναστικών κελλιών στον Άθω βλ. Π. Φουντάς, «Η Αρχιτεκτονική των αγιορειτικών κελλιών», *Άγιον Όρος* (Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική), Αθήνα 1991, σσ. 39-56.

24. Βλ. κύρια Π. Θεοχαρίδης, «Πύργος του Καλέτζη (Κολιτσού)», *Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της* (επιμ. ΣΙ. Çurčić και Ε. Χατζηηρόφονος), Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 218-219· του ιδίου, «Ο πύργος της Μονής του Καλέτζη (Κολιτσού)», *Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και Τέχνη* (Αθωνικά Σύμμεικτα 7), Αθήνα 1999, σσ. 200-203.

25. Βλ. σχέδια του πύργου (με αρχετές παραλείψεις) στο S. Vojiatzis, «The "Tzimiskes" tower of the Great Lavra Monastery», *Mount Athos and Byzantine Monasticism* (Papers from the twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994), έκδ. Α. Bryer - M. Cunningham, Aldershot (VR), 1996, σ. 194, 195, εικ. 15.3 και 15.6.

τοπάρχη Chreljo στη Μονή της Ρίλας στη Βουλγαρία (1335)²⁶. Εφαρμόστηκε επίσης στην Πελοπόννησο, στην τρίπλευρη αψίδα του βυζαντινού παρεκκλησίου της Παναγίτσας (13ος αιώνας;) που προσκολλήθηκε στα Β του ναού του Αγίου Γεωργίου, καθολικού της Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου της Πηγανούσσης της Ορεινάς στο Ροϊνό της Μαντινείας²⁷. Τη συναντούμε επίσης σε κόγχη του ναού της Περιβλέπτου στον Μυστρά²⁸, στην αψίδα του παρεκκλησίου της ΒΑ γωνίας της βόρειας πλευράς του ναού της Οδηγήτριας στον Μυστρά, στο παρεκκλήσι του κτιρίου Δ του συγκροτήματος του παλατιού των δεσποτών στον Μυστρά που χρονολογείται στην ίδια εποχή και με παραλλαγές σε λίγα υστεροβυζαντινά αστικά σπίτια της ίδιας πόλης²⁹.

Καμαροσκεπές, με διόριχτη στέγη από σχιστόπλακα, είναι και το παλαιό κοιμητηριακό παρεκκλήσι της αθωνικής Μονής Παντοκράτορος, κτίσμα της εποχής των κτητόρων της μονής (δεύτερο μισό του 14ου αιώνα). Και σε αυτή την περίπτωση το ύψος της καμάρας της κάλυψης είναι μεγάλο (4,60 μ.) σε σχέση με τις διαστάσεις του ναού (6,80×3,50 μ.)³⁰. Βέβαια, η μορφή της θολωτής κάλυψης των μονόχωρων παρεκκλησίων δεν αποτελεί και το ασφαλέστερο κριτήριο για χρονολόγηση, καθώς απαντά στον Άθω και τον 16ο αιώνα³¹.

Παρά την με αρχική βεβαιότητα απόδοσή του στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, αξίζει να σημειωθεί ότι ο ναός του Αγίου Βλασίου δεν μνημονεύεται στον κατάλογο των 33 βυζαντινών εξωμοναστικών παρεκκλησίων της Μεγίστης Λαύρας που συνέταξε ο Ρώσος περιηγητής Ιγνάτιος Σμολνιάνιν, όταν διέμενε κατά διαστήματα στην Λαύρα του Αγίου Αθανασίου ως και το 1405³². Ο Ιγνάτιος μνημονεύει όλα τα παρεκκλήσια που περιέλαβε στον κα-

26. Βλ. N. Chaneva-Dechevska, «Πύργος της Ρίλα», *Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική*, σσ. 234- 235.

27. Για τον ναό αυτό βλ. N. Μουτσόπουλος, «Ο Άγιος Γεώργιος στο Ροϊνό της Μαντινείας. Καθολικό της Μονής της Υπεραγίας Θεοτόκου της Πηγανούσσης της Ορεινάς», *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Τιμητικό Αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Κωνσταντίνο Καλοκύρη* (Θεσσαλονίκη 1985), σσ. 337, 340, 347, 372-382.

28. Βλ. σχέδιο της αψίδας αυτής στο Μουτσόπουλος, *ό.π.*, σ. 376, εικ. 25.

29. Α. Ουλάνδος, «Τα αστικά σπίτια του Μυστρά», *Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος*, τ. Γ', Αθήνα 1937, σσ. 28, 30, εικ. 19 (παρεκκλήσι) και σ. 91, εικ. 83 (για την οικία Η).

30. Για το παρεκκλήσι αυτό βλ. P. Androudis, *Les Églises cimetiérales monastiques du Mont Athos*, Villeneuve d'Ascq (Lille) 1997, τ. I, σσ. 65-71 και τ. II, σχέδ. 32-42 και εικ. 181-201. Η ψηλή ημικυλινδρική καμάρα απαντά και σε ένα προγενέστερο αθωνικό παρεκκλήσι, αυτό του κοιμητηρίου της Μ. Βατοπεδίου, την αρχική φάση του οποίου αποδόσαμε στον 12ο αιώνα (Androudis, *ό.π.*, τ. I, σσ. 35-48 και τ. II, σχ. 9-18 και εικ. 57-80).

31. Βλ. για παράδειγμα την κάλυψη του κοιμητηριακού ναού της Μ. Διονυσίου τον οποίο χρονολογήσαμε στον 16ο αιώνα (Androudis, *ό.π.*, τ. I, σσ. 75-79 και τ. II, σχ. 46-55 και εικ. 209-219).

32. Ο Ιγνάτιος Σμολνιάνιν συνόδευσε τον μητροπολίτη Σμολένσκ Μιχαήλ στο ταξίδι του

τάλογό του, με βάση τον άγιο στον οποίο τιμώνταν το καθένα την εποχή εκείνη, καταλήγοντας με τη φράση: *και τα περιέγραψα όλα*. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Α.-Α. Ταχιάος, η έκφραση αυτή είναι διφορούμενη. Ή επιτρέπει να υποθέσουμε ότι υπήρχε μια εκτενέστερη περιγραφή των ναών αυτών, η οποία δεν σώθηκε ως τις ημέρες μας, ή δηλώνει ότι ο Ιγνάτιος κατέγραψε πραγματικά στο σύνολό τους τα παρεκκλήσια που ήταν διάσπαρτα στην ευρύτερη περιφέρεια της Μεγίστης Λαύρας³³. Βέβαια, η απουσία μνείας του ναού που εξετάζουμε από τον κατάλογο του Ιγνατίου μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το παρεκκλήσι μας ίσως δεν ήταν εξαρχής αφιερωμένο στον άγιο Βλάσιο. Όμως το φαινόμενο της μετονομασίας των ναών δεν είναι ασυνήθιστο για τα δεδομένα του Αγίου Όρους, καθώς παρατηρείται συχνά κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Δεν θα πρέπει επίσης να αποκλειστεί και μια πιθανή μετονομασία-αφιέρωση του ναού με την ευκαιρία των εργασιών για την αγιογράφηση του. Στην τελευταία περίπτωση η μετονομασία θα πρέπει να έχει λάβει χώρα οπωσδήποτε πριν το 1529 (έτος που αναφέρει η επιγραφή της ανακαίνισης *ἐκ βάθρων* του ναού στον βόρειο τοίχο του) και τουλάχιστον να είναι σύγχρονη της αγιογράφησης του παρεκκλησίου (αρχές του 15ου αιώνα).

Ο ναός διατηρεί και ένα ξυλόγλυπτο τέμπλο του τέλους του 19ου αιώνα με φορητές εικόνες της Παναγίας Οδηγήτριας (1899, με αφιέρωση: Στεφάνου Λαυρεώτου), του Χριστού Παντοκράτορα και του αγίου Βλασίου, έργο της αδελφότητας των Ιωασαφαίων (Ιανουάριος 1889)³⁴.

Το εξωμοναστικό βυζαντινό παρεκκλήσι του Αγίου Βλασίου αποτελεί ένα σημαντικό κρίκο για την οικοδομική ιστορία της Μεγίστης Λαύρας και για την ιστορία της οργάνωσης της ζωής των μοναχών που ησύχαζαν στο μοναδικού φυσικού κάλλους ευρύτερο περιβάλλον της. Η σημασία του εξαιρείται και από το ότι η προφορική παράδοση για την ίδρυσή του συνδέεται με τον

στην Κωνσταντινούπολη. Για την προσωπικότητα του Ιγνατίου και το έργο του *Περιγραφή της Θεσσαλονίκης και του Αγίου Όρους* βλ. G. Majeska, *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington 1984, σσ. 52-57 (σχόλια για την *Περιγραφή* στις σσ. 55-56). Βλ. κείμενο και μετάφραση της *Περιγραφής* στο B. De Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, I, Γενεύη 1889, σσ. 129-157 (τα ονόματα των εξωμοναστικών παρεκκλησίων της Λαύρας παρατίθενται στις σ. 148 και 149). Πιστεύεται ότι ο Ιγνάτιος διέμενε περιοδικά στον Άθω και ιδιαίτερα στη Μεγ. Λαύρα ως το 1405. Αμέσως μετά, αφού συνέγραψε την περιγραφή της Θεσσαλονίκης και του τμήματος της Αθωνικής Χερσονήσου που γνώριζε καλύτερα, δηλαδή της Μ. Λαύρας, επέστρεψε στη Ρωσία. Πάντως, όπως ορθά παρατήρησε και ο Majeska, *ό.π.*, σ. 56, οι σημειώσεις του καταλόγου για τα παρεκκλήσια της Λαύρας αποτελούν περισσότερο ένα σχεδιάσμα, δηλαδή δεν είναι απόλυτα κατατοπιστικές.

33. Α. Α. Ταχιάος (επιμ.), *Τα θαυμαστά μοναστήρια του Αγίου Όρους* (έτσι όπως τα σχεδίασε ο Βασίλειος Γρηγόροβιτς Μπάροκ), Θεσσαλονίκη 1998, σ. 12.

34. Η γραπτή επιγραφή στο κάτω τμήμα της εικόνας αναφέρει: *Ήφιερονται ἡ Ἱερά / αὐτῇ εἰκόνι ὑπὸ Ἀδελφῶν / Ἰωασαφαίων ζωγράφων / Ὑψ' ὧν ἐξωγραφῆθη / Αωπθ' / Μηνὶ Ἰανουαρίου Ἐκ / Κανσοκαλιβίους /*.

Ιγνάτιο Καλόθετο, μιας από τις εξέχουσες μορφές του μοναχισμού της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου.

Σημαντικά και είναι λοιπόν τα στοιχεία της δομής του παρεκκλησίου του Αγίου Βλασίου παρά τη γενική εικόνα ένδειας που αποπνέει εξωτερικά. Πιστεύουμε ότι η άποψη για τη χρονολόγησή του παρεκκλησίου στον 14ο αιώνα (πιθανότατα στο πρώτο μισό) θα πρέπει να γίνει γενικά αποδεκτή, καθώς δεν υπάρχουν στοιχεία που να μπορούν να αντικρούσουν την υπόθεση. Όσον αφορά τον κτήτορα του κτίσματος, αν αυτός είναι πράγματι ο Ιγνάτιος Καλόθετος, τότε ο ναός θα πρέπει να οικοδομήθηκε ανάμεσα στα 1315 και 1330, διάστημα κατά το οποίο ο Ιγνάτιος διέμενε στη Μεγίστη Λαύρα.

Δυστυχώς οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Βλασίου έχουν αρχίσει να καταστρέφονται. Η μεγάλη ρηγμάτωση στο βόρειο τμήμα της καμάρας, λίγο πιο κάτω από το κλειδί της, προκαλεί την εισροή ομβρίων υδάτων στο εσωτερικό και το σχηματισμό αλάτων επάνω στο στρώμα των τοιχογραφιών. Θα πρέπει να ληφθούν δραστικά μέτρα από την αρμόδια Υπηρεσία για τη στεγάνωση της οροφής, τη στερέωση και τη συντήρηση των αγιογραφιών, για να μην έχει το σπουδαίο αυτό μνημείο και το εικονογραφικό του πρόγραμμα την τύχη τόσων άλλων που έχουν καταστραφεί από την αμέλειά μας.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ

SUMMARY

Paschalis Androudis, *The Byzantine Chapel of St. Blasios, Dependency of the Monastery of Megisti Lavra, on Mount Athos.*

Our paper deals with the study of the architecture of the chapel of St. Blasios on Mount Athos. The church, a dependency of the Great Lavra of St. Athanasios, is a single aisleless structure, covered with a barrel vault, with a semicircular apse. It is a relatively small building (external dimensions 6,90×4,90 m.).

The chapel suffered minor interventions during the renovation of 1529. The surviving frescoes predate the renovation of the church. According to E.Tsigaridas who studied its frescoes, the paintings should be attributed to the last quarter of the 14th and the first quarter of the 15th century.

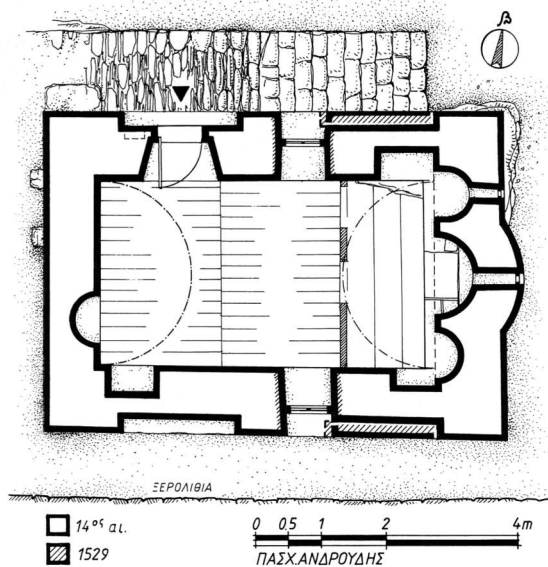
There is no written evidence for the foundation of the church, except of a note of 1790, written on a Chrysobull of 1314 issued by the byzantine emperor Andronikos II Paleologos. This note relates the construction of the chapel of St. Blasios to Ignatios Kalothetos, a distinguished monk of his time, originated from the island of Chios. If the time of the foundation which bears the note is accepted, then the chapel would have been erected between 1315 and 1330, period of the presence of Ignatios in the Great Lavra.

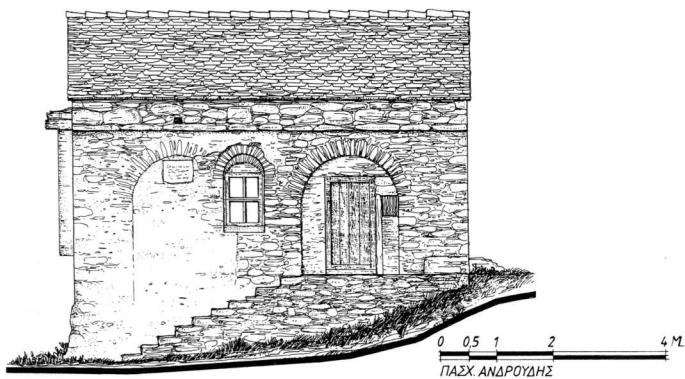
Εικ. 1. Μεγ. Λαύρα Αγ. Τριών. Άποψη από τα ΝΑ του εξωμοναστικού παρεκκλησίου του αγίου Βλασίου.

Εικ. 2. Άγιος Βλάσιος. Άποψη από τα ΒΔ.

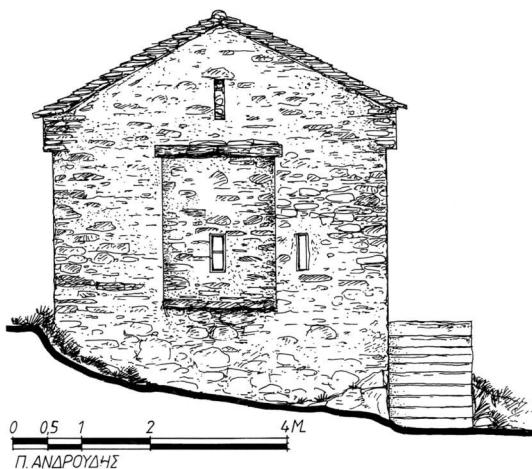
Εικ. 3. Κάτοψη του αγίου Βλασίου.

Εικ. 4. Βόρεια όψη του αγίου Βλασίου.

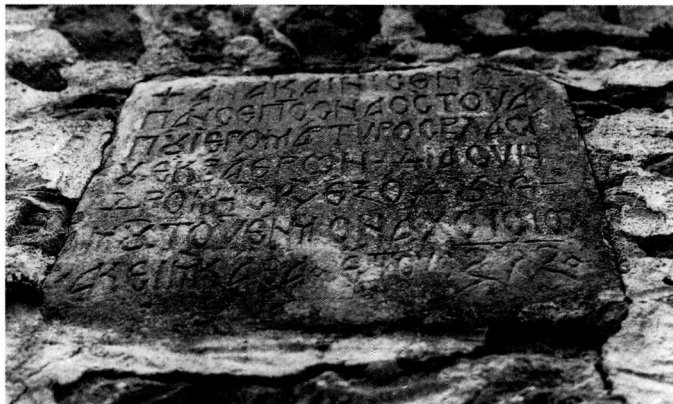
Εικ. 5. Άποψη του γείσου του ναού.

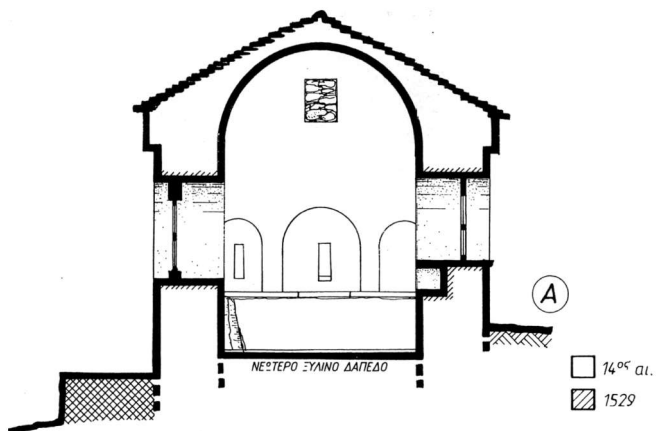
Εικ. 6. Άγιος Βλάσιος, Ανατολική όψη.

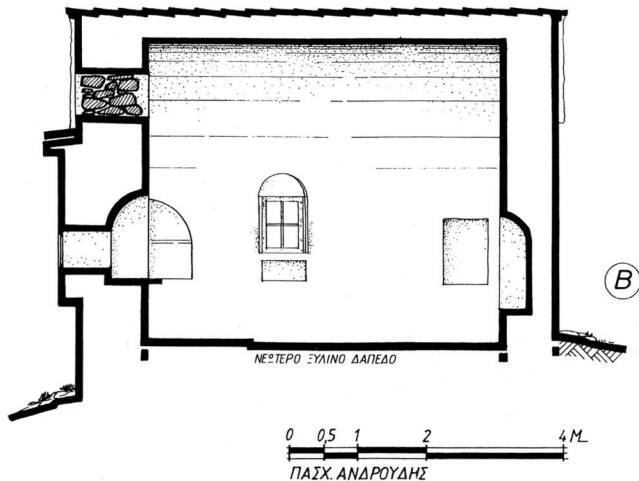
Εικ. 7. Η κρεμάμενη εξωτερικά ανίδα του ιερού του ναού.

Εικ. 8. Κτητορική επιγραφή της ανακαίνισης του ναού (1529).

Εικ. 9. Κατά πλάτος τομή του αγίου Βλασίου.

Εικ. 10. Κατά μήκος τομή του αγίου Βλασίου.

Εικ. 11. Άποψη του εσωτερικού του ναού από τα Δ (Ε. Τσιγαρίδας).

Εικ. 12. Δυτικός τοίχος. Ο άγιος Βλάσιος και ο αδιάγνωστος κτήτορας του ναού.

Εικ. 13. Βόρειος τοίχος. Ο άγιος Γεώργιος.

Εικ. 14. Νότια πλευρά του Ιερού Βήματος. Διάκονοι.

Εικ. 15. Η αφίδα του παρεκκλησίου του πύργου της Κολιτσούς.